

economische en politieke motieven zoekt Johannes het in de culturele infrastructuur: genootschappen, tijdschriften, leesgezelschappen, hoger onderwijs. Zijn centrale stelling is dat met het voortschrijden van de Verlichtingsbeweging die infrastructuur in haar kleinschaligheid een steeds grotere rol ging spelen, en per saldo zowel het hoge gemiddelde en de grote spreiding van de nationale cultuur als het ontbreken van internationale 'toppers' verklaart. Daartoe analyseert hij thematisch een reeks uitspraken van contemporaine auteurs over de eigen cultuur. Het debat over de Nederlandse culturele identiteit krijgt immers in die tijd gestalte — en het werkt tot de dag van heden door. Men zou kunnen zeggen dat de Nederlanders in woord en daad van de nood een deugd maakten. Gebreken werden herduid tot voordelen en winstpunten: de gestage verbreding van de cultuurparticipatie, gezien als ware volksverlichting, werd tegen het 'exclusivisme' van de culturele verdieping geplaatst. Kunst voor allen, eenvoud en brede toegankelijkheid werden de nationale trots van een land dat het 'hooghartig' kosmopolitisme en de als 'brallerig' beschouwde idealen van andere volkeren als onbereikbaar ervoer, en dus verderfelijk vond. De nationale smaak werd gedefinieerd als edel, eenvoudig, bescheiden, egalitair en waarachtig. Geen klasse maar massa.

Met trefzekere pen en groot synthetisch vermogen beschrijft Johannes de discussies en hun inzet, die telkens weer treffen door hun herkenbaarheid. Toch blijft enige twijfel knagen. Is '1800' wel de bakermat van het besef van de grootheid van een kleine natie? Vinden we dezelfde problematiek met dezelfde oplossingen (verbreding versus verdieping, geen idolen of toppen maar cultuurspreiding) al niet enkele eeuwen eerder — summier maar niet mis te verstaan in Erasmus' befaamde lemma 'Auris Batava' bijvoorbeeld? De thematiek verdient dus een volgende *check*: hoe tijdgebonden was eigenlijk '1800', dat toppunt van het besef slachtoffer van de tijd te zijn?

Willem Frijhoff

A. Baggerman, R. Dekker, ed., met medewerking van J. Blaak, *Het dagboek van Otto van Eek (1791-1797)* (Egodocumenten XII; Hilversum: Verloren, 1998, 299 blz., f49,-, ISBN 90 6550 140 1).

In het twaalfde deel van de reeks Egodocumenten van uitgeverij Verloren staat het kinderdagboek van Otto van Eek centraal. Otto Cornelis van Eek (1780-1798) stamde uit een oude Gelderse familie van hoge ambtenaren en regenten. Na de Bataafse Revolutie vertegenwoordigde zijn vader, de gematigde patriot Lambert van Eek, Gelderland in de Nationale Vergadering. De familie woonde 's winters in Den Haag en verbleef 's zomers op het buiten De Ruit bij Delft. Otto schrijft tussen zijn elfde en achttiende jaar in zijn dagboek — dat begint op 3 mei 1791 en eindigt op 20 november 1797 — eerst dagelijks en later met tussenpozen over zijn belevenissen. Van de weinige kinderdagboeken uit ons land die van vóór 1800 stammen, is dat van Otto van Eek verreweg het uitvoerigst. Het dagboek is in zijn geheel opgenomen (23-283) en in een inleiding (7-21) analyseren Baggerman en Dekker de tekst.

Terecht merken Baggerman en Dekker op dat het dagboek nauwelijks enig privé-karakter kent. Het bijhouden van een dagboek was voor Otto een verplichte taak tijdens zijn opvoeding, waaraan hij vaak met tegenzin voldeed. Vermoedelijk lazen zijn ouders, in elk geval zijn moeder, dagelijks Otto's dagboek. Zij hoopten hun zoon daardoor beter te leren kennen en ze zagen er een middel in tot disciplineren. Het dagboek staat dan ook vol van schuldbekekenissen en zelfverwijten, maar ook van goede voornemens. De lezer krijgt tevens een aardige kijk op de wijze waarop achttiende-eeuwse pedagogische principes in praktijk worden gebracht. Zo werden

gezamenlijke activiteiten van ouder en kind, zoals bijvoorbeeld een opvoedend gesprek tijdens een wandeling, als bijzonder nuttig beschouwd.

Belangrijk in de opvoeding was ook het gebruik van pedagogische literatuur. In een niet aflatende stroom rolden boeken over en voor kinderen van de drukpers. Het kinderboek is als genre dan ook een product van de late achttiende eeuw. Otto behoorde tot de eerste generatie kinderen die werd opgevoed door ouders die daarvoor systematisch boeken raadpleegden. Bovendien maakten de boeken die hij van zijn ouders te lezen kreeg, deel uit van hetzelfde opvoedkundige programma. Niet alleen de keuze van de lectuur, maar ook de te trekken conclusies uit het gelezene werden door zijn ouders bepaald. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Otto niet veel voor zijn plezier las, en als hij las dan was dat meestal in het bijzijn van zijn ouders. In zijn dagboek hield Otto wel nauwkeurig bij wat hij las en zodoende geeft het een uniek inzicht in de ontwikkeling van het leesgedrag van een kind uit de achttiende eeuw. De in het dagboek genoemde boeken zijn door Baggerman en Dekker zo mogelijk geïdentificeerd en opgenomen in een bijlage (288-290).

Otto's aantekeningen schetsen ons echter vooral een aardig beeld van het dagelijks leven van een kind dat opgroeide in de kringen van de hogere burgerij. Over allerlei aspecten van het dagelijks leven, zoals het onderwijs dat hij genoot, zijn liefde voor dieren, de spelletjes die hij speelde en de uitjes met zijn ouders, schrijft Otto in zijn dagboek. Een terugkerend thema is ook zijn gezondheid. Niet alleen was Otto slechthorend, hij leed ook meer dan een jaar aan een ernstige vorm van dauwworm. Enkele maanden nadat hij was gestopt met het schrijven van zijn dagboek, overleed Otto op 30 maart 1798 aan tuberculose. Zijn vader beschreef de laatste dagen van Otto in zijn familieboekje, dat als bijlage (285-287) in dit boek is opgenomen. Op 2 april 1798 werd Otto niet in een kerk, maar volgens verlichte ideeën op de buitenbegraafplaats Ter navolging te Scheveningen begraven.

In de korte inleiding laten Baggerman en Dekker zien hoe rijk dit dagboek aan bronnenmateriaal is. Gelukkig is een nadere analyse van het dagboek dan ook al in voorbereiding.

Edwin Maes

P. A. Koolmees, *Symbolen van openbare hygiëne. Gemeentelijke slachthuizen in Nederland, 1795-1940* (Dissertatie Utrecht 1997, Nieuwe Nederlandse bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde en der natuurwetenschappen LIV; Rotterdam: Erasmus publishing, 1997, 309 blz., f69,50, ISBN 90 5235 1112).

De geschiedenis van de totstandkoming van openbare slachthuizen in Nederland is vooral een langzame geschiedenis. Al aan het begin van de negentiende eeuw benadrukten de zogenaamde hygiënisten (een groep van vooruitstrevende artsen, maar ook van veterinair, ingenieurs, juristen en scheikundigen) dat de bestaande kleinschalige slachthuizen een gevaar waren voor de volksgezondheid. Al eeuwenlang bevonden kleine particuliere slachthuizen zich verspreid over de steden, maar in de loop van de negentiende eeuw veroorzaakten deze — mede door de toename van de vleesconsumptie — steeds meer overlast. Volgens de toenmalige stand van de medische wetenschap (de hygiënisten waren aanhangers van de miasmenleer) werd stank als een direct gevaar voor de gezondheid beschouwd. Het grote aantal verspreid liggende slachthuizen stond bovendien een systematische controle op de kwaliteit van het vlees in de weg. Er werd heel wat met vlees gesjoemeld en Koolmees geeft in zijn boek een levendige beschrijving van deze fraude. Regelmatig kwam vlees van half verrotte dieren in de worst terecht en vilders lieten honden en katten voorproeven voordat het vlees in de handel ging.